

הדלקת חשמל ביום טוב לאור משנתם של רבני הספרדים

- א. ההבדל בין שבת ליום טוב
- ב. יום טוב בהלכה
- ג. מטעמי ההיתר
- ד. בין שבת ליו"ט
- ה. נולד ומוליד ביו"ט
- ו. הדלקת חשמל ביו"ט
- ז. התפתחות החשמל והדיון ההלכתי
- ח. השיטות ההלכתיות
- ומצור דבש - הרב בן שמעון
- ימים חיים - הרב יוסף משאש
- י' פרחי כהונה - הרב משעוד הכהן
- י"ממזרח שמש' הרב שלום משאש
- י"חיה דעת' הרב יצחק חזן
- ט. שיטת האוסרים
- הרב עובדיה יוסף
- סיכום

א. ההבדל בין שבת ליום טוב

עוד טרם שנעסוק בסוגיה ההלכתית בדבר: 'הדלקת אור החשמל ביו"ט', ברצוני לעסוק בקצרה בהבדלים המהותיים המבדילים בין יום טוב, לשבת, ומתוך כך לנסות ולאפיין את סוגיתנו בהקשרה לדיני יום טוב.

ב. יום טוב בהלכה

"וביום הראשון מקרא קדש וביום השביעי מקרא קדש יהיה לכם כל מלאכה לא יעשה בהם' אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם" (שמות יב טז).

מתוך הפסוק אנו למדים שישנו הבדל בין האיסורים הקיימים בשבת, שבהם אסורה כל מלאכה, לעומת יו"ט שבו התורה מוציאה את הכלל של 'איסור מלאכה' ומתירה 'מלאכת אוכל נפש' בלבד¹.

הגמ' (ביצה כח:) מביאה מחלוקת תנאים בין תנא קמא לרבי יהודה:

¹ ועיין בדעת הרמב"ן על הפסוק (ויקרא כג) "כל מלאכת עבודה", וכן בדעת הרמב"ם (מ"מ הלכות יו"ט פרק א הלכה א) שהתורה אסרה ביו"ט "כל מלאכת עבודה" (ויקרא כג) דהיינו מלאכה המצריכה מאמץ ניכר, אולם מלאכת אוכל נפש היא רק מלאכת הנאה ולא מלאכה קשה, ולכן לכאור' היה מלאכת אוכל נפש הכרוכה במאמץ יהיה אסור, לכן הפסוק "אך אשר יאכל לכל נפש" מרבה את כל המלאכות הקשורות למלאכת אוכל נפש (אף הקשות) ביו"ט.

"אין בין יום טוב לשבת אלא אוכל נפש בלבד, רבי יהודה מתיר אף מכשירי אוכל נפש. מאי טעמא דתנא קמא? אמר קרא (שמות יב) הוא לבדו יעשה לכם, הוא - ולא מכשיריו. ורבי יהודה: אמר קרא לכם - לכם - לכל צרכיכם. ותנא קמא, הא כתיב לכם! - אמר לך: ההוא לכם - ולא לנכרים"

מחלוקת התנאים דנה בהרחבת הגדרת התורה לדין 'מלאכת אוכל נפש'. ע"פ ת"ק רק מלאכת אוכל נפש מותרת, ומכשירי אוכל אסורים, לכן מותר לדעתו לשחוט בהמה לצורך או"י, להדליק אש לבשל ולאפות, אולם לתקן את הכלי יהיה אסור. לדעת רבי יהודה, אף תיקון הכלי יהיה מותר, כל עוד שלא היה לו שהות ביום לתקן. רוב הפוסקים פסקו כדעת רבי יהודה, אולם גם לדעת רבי יהודה, שהרחיב את יריעת ההיתר גם לצורך תיקון הכלים, מדובר רק במקום שהכלים קיימים ולא היה באפשרותו לבצע את התיקון מבעוד יום. אולם במקרה שהכלי כלל לא קיים, כגון: שאין לו סכין לשחיטה וכד' אסור לו להכין סכין השחיטה וכדו', משום שתפגע השמחה ביום טוב².

ג. מטעמי ההיתר

כפי שהבנו בתחילה את הפסוק "אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם" מסביר ספר החינוך (מצוה רחץ):

"הטעם שציוותה התורה על שביתת האדם בימים הטובים ובמועדים מלבד מלאכת אוכל נפש הוא: בכדי שיזכרו הנסים הגדולים שעשה הקב"ה להם ולאבותיהם ודברו בס ויודיעום לבניהם ולבני בניהם, כי מתוך השביתה מעסקי העולם יהיו פנויים לעסוק בזה, שאילו היו מותרים במלאכה אפילו במלאכה קלה, היה כל אחד פונה לעסקו, וכבוד הרגל ישכח מפי העוללים וגם מפי הגדולים. נמצא אם כן שעל ידי השבתון יהיו פנויים העם להתקבץ בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ולשמוע דברי תורה כפי שתיקן משה רבנו³ "שהיו דורשים הלכות הפסח בפסח והלכות עצרת בעצרת, שנאמר: 'וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל". ואף על פי שהתיר הכתוב מלאכות לצורך אוכל נפש, דווקא הדברים שאי אפשר לעשותם מערב יום טוב כגון: לישה, שחיטה, אפיה, בישול, שכל אלו המלאכות נפסלות קצת בשהיתן. אבל מלאכות שאפשר היה לעשותם מערב יום טוב ואינם מקבלות הפסד, כגון קצירה, דישה, ברירה, טחינה, רקידה, וכדו' אסור לעשותם בערב יום טוב ואינם בכלל צורכי אוכל נפש כללי".⁴

ד. בין שבת ליו"ט

מתוך הדברים שלמדנו עד כה, אנו למדים שיום טוב שונה מדיני שבת והותרו בו מלאכות שאסורות בשבת, כגון: מלאכה לצורך אוכל נפש, וכן מלאכת הוצאה מרשות לרשות והבערת אש שהן מותרות ביו"ט. אך שאר המלאכות שאינן לצורך אוכל נפש כגון כתיבה

² עיין עוד בהקדמת המשנה ברורה לסימן תקט.

³ מגילה ד, לב.

⁴ ע"פ הרמב"ם (הלכות יום טוב פרק א הלכה ד) איסור זה יסודו מדברי סופרים ולא מהתורה.

אריגה וכו' אם עשה אותם ביו"ט לוקה⁵. יתרה מזו, ישנם מקרים בהם חז"ל החמירו ביום טוב יותר מדיני שבת⁶, מתוך מגמה לשמור על צביונו ויחודו של המועד, וכדי שלא יבואו העם לזלזל ביום טוב בטענה: שמלאכות רבות הותרו לצורך אוכל נפש ולכן ניתן להמשיך ולהרחיב את יריעת ההיתר.

ה. נולד ומוליד ביו"ט

ביסודם, כל דיני 'נולד ביום טוב' הם חומרות הנלמדות מאותו בסיס שדנו בו קודם לכן. המשנה (ביצה א א) מביאה את מחלוקתם של בית שמאי ובית הלל בדין "ביצה שנולדה ביום טוב", האם היא מותרת או אסורה לאכילה ביום טוב. למסקנת הגמרא יוצא שלא רק שהביצה אסורה באכילה, אלא אף שאסורה הביצה בנגיעה ובטלטול. הטעם לדבר הוא, מאחר והיא נולדה ביום טוב, וכל דבר שנולד ולא היה מוכן מלפני יום טוב, גזרו עליו חז"ל ואסרוהו בשימוש. הגמרא (שם לג. וכן פסק הרמב"ם הלכות יו"ט פרק ד הלכה א) מרחיבה את האיסור ואומרת:

"אין מוציאין את האור לא מן העצים ולא מהאבנים ולא מן המים

ולא מן הרעפים, מאי טעמא? "משום דמוליד ביו"ט".

פירש רש"י שהמוליד דבר חדש קרוב הוא לעושה מלאכה חדשה ואסור מדרבנן.

ו. הדלקת חשמל ביו"ט

לאור ההקדמה לעיל, והמסקנות היוצאות ממנה, ניתן להשליך על סוגיית 'הדלקת החשמל ביו"ט', כפי שיוצא מדברי הפוסקים שנראה בהמשך. הפוסקים עוסקים בעיקר בשתי נקודות מרכזיות: א. מלאכות שהם לצורך 'אוכל נפש', כלומר לצורך הנאתו של האדם. ובפוסקים מוסכם, כי אף הדלקת החשמל נחשבת כ'אוכל נפש'. ב. בגדר 'נולד'. כפי שנראה במהלך העבודה, נחלקו הפוסקים יש שדימו את הדלקת החשמל ליצירת דבר חדש ביו"ט שאסור משום מוליד, ויש אמרו שאין בפעולה זו משום יצירת מציאות חדשה. בזאת ועוד נעסוק במהלך העבודה, כפי שיאיר ה' את עינינו.

ז. התפתחות החשמל והדיון ההלכתי

תחילת פיתוח נושא החשמל החל היה כבר ביוון העתיקה כ-500 שנה לפנה"ס, בידי תאלס. תאלס שפסף ענבר (אלקטרון) בנוצה וקיבל מטען חשמלי. אולם רק בסוף המאה ה-19 ותחילתה של המאה ה-20, החל פיתוח השימוש בחשמל לצרכן הביתי וכך בתים רבים עזבו את השימוש בנרות ובשמנים והחלו להשתמש בהמצאה החדשה -'נורות החשמל'. המצאה זו הקפיצה את המציאות העולמית כולה לעידן חדש -'העידן המודרני'.

בארץ ישראל לדוגמה, בשנת 1923 חוברו כ-500 בתי אב בעיר תל אביב לרשת החשמל הארצית, אולם במקומות רבים בעולם המציאות המודרנית כבר הייתה קיימת כבר מספר שנים לפני כן.

גם מקומם של פוסקי ההלכה לא נפקד בשנים אלו, וכצפוי, שאלות רבות הנוגעות למציאות החדשה החלו להתאסף על שולחנם של גדולי הרבנים. אולם מלאכה לא פשוטה

⁵ עיין רמב"ם שם. ועין שם במגיד משנה שכוונת הרמב"ם לחלק בין שאר מלאכות שאסורות שלא לצורך אוכל נפש, לבין הוצאה מרשות לרשות והבערה שמתוך שהותרו לצורך הותרו שלא לצורך.

⁶ שו"ע או"ח סימן תצה סעיף ד.

עמדה לפני הפוסקים, מאחר ומציאות חדשה זו לא הייתה קיימת לפני כן לכן לא זכתה לעיסוק נרחב בעולם ההלכה הקודם, בין הפוסקים הספרדיים הראשונים⁷ שהתייחסו לסוגיה זו בצורה רחבה ומקיפה מתוך מגמה לנתח את המציאות החדשה, היה הרב רפאל אהרון בן שמעון בספרו 'ומצור דבש' ששימש כרב בקהיר אשר במצרים, שיצא לאור בשנת תרע"ב-1912 (אולם כבר בשנת תרנ"ו-1896, החל לעסוק בענייני החשמל). כפי שאמרנו לעילי -שמלאכה לא פשוטה עמדה לפני אותם פוסקים שהם מבחינת החלוצים ההולכים לפני המחנה, תחושה זו, תחושתו של הפוסק העוסק בנושא טכנולוגי חדש הבא לפתחו, יכולים אנו לחוש מתשובתו של הרב ר"א בן שמעון- בה נשאל בעניין הדלקת החשמל ביו"ט (שו"ת 'ומצור דבש' חלק או"ח סימן ח עמוד כג):

"ידיד הנפש -פעמים רבות השמעתוך מפה לאוזן, כי כמה יקשה על המורה בזמנה" להשיב על שאלות כאלה, יען כי ההמצאות החדשות מימנים אלו, רבו מאוד בדורנו אשר גדלה ורחבה חכמת האדם בחרושת המעשה לכל מלאכת מחשבת ע"י ידיעותיהם וחקירתם על יסודי הבריאה הראשיים כידוע וכמפורסם.

יום, יום נוצצים המצאות חדשות אשר לא שערום אבותינו וזקננו, ותכבד העבודה על המורה להשיב על ההמצאות החדשות אם מותר להשתמש בהם בשבת או ביו"ט.

וקשה למצוא דוגמתם בתלמודנו הקדוש אשר ממנו תוצאות חיים בדרכי ההוראה אם להתיר או לאסור, ורק ע"י טרחה רבתי ומוח צלול ושקט וזמן פנוי מעסקים הטורדים יתכן לדמות מילתא למילתא, בחיפוש מחיפוש, בחיפוש מנרות ומנרות לנר, ביס תלמודנו העמוק כולי האי ואולי תמצא ידו לעסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא".

ח. השיטות ההלכתיות

ידוע הדבר כי הסוגיות העוסקות בתחום 'החשמל בשבת ויו"ט', הם רחבות היקף ומורכבות, לכן הליבון ההלכתי וההכרעה בסוגיות הנ"ל ובהתפתחותם, צריכות להיעשות ע"י גדולי הדור בלבד.

אכן, האדם החוקר את השתלשלות ההכרעות ההלכתיות בתחום החשמל, נתקל ברוחב של דיונים הלכתיים רחבי היקף וסברות, (דבר שבהחלט יכול להצריך כתיבת עבודה נפרדת שתעסוק בדברים אלו). אולם ברצוני קעת להתמקד בשני שיטות מרכזיות שעסקו בסוגיה הנ"ל.

שו"ת 'ומצור דבש' - הרב בן שמעון (חלק או"ח סימן י):

"ובענין אור האלקטריק אשר כל גדולי העדה וגבירה, אור במושבותם באור הליקטריקיטיי הזה. קביעותו והבאתו לביתם עולה בדמים יקרים, וחוף מזה אין להם אור אחר זולתו. וא"כ לשחוק

⁷ אמנם סוגיה זו העסיקה את עולם התורה כבר מספר שנים קודם לכן. עיין בשו"ת 'בית יצחק' לר' יצחק שמעלקיש שעסק בסוגיה כבר בשנת 1875, וכן עיין בתשובה של הגאון מהרי"מ הלוי אפשטיין בעל 'ערוך השולחן' המופיעה בקובץ 'בית ועד לחכמים' להרב דוב אברמוביץ חוברת א, ניו יורק תרס"ג.

נהיה אם נחמיר עליהם, וברור שלא ישמעו לנו לשבת בחושך ביום טוב, ונר זולתו אי אפשר להם להכין כי כאין הם נגד האור המבהיק והמזהיר הלזה.

ועל כן חובה עלינו למשכוני אנפשין ולטרוח ולמצוא להם צד היתר אם נוכל, ומצווה היא לבלתי למוד חובה על ישראל כי ח"ו עוברים ע"ד רז"ל חלילה.

ומה אשאל עזר יאיר עיני להוציא הדין להוציא הדין לאמתו ולא נכשל בדבר הלכה."

כבר מפתחת דבריו של הרב בן שמעון בתארו את המציאות הזמן בה נכתבה התשובה, אנו יכולים ללמוד על מגמתו ההלכתית בכתיבת תשובתו, והיא: לנסות ולמצוא את הנקודות בהלכה שיכשירו את מציאות החיים המודרנית במצרים על פי דרכה של ההלכה - "למצוא להם צד היתר אם נוכל ומצווה היא לבלתי למוד חובה על ישראל כי ח"ו עוברים על דבר רבותינו ז"ל".

הנחות היסוד של הדין ההלכתי

הרב ר"א בן שמעון דן בתשובתו (שם) האם בפעולת הדלקת אור החשמל ביום טוב האדם עובר על איסור נולד, או שאין בפעולת האדם מן הממש ולכן ההדלקה תותר ביום טוב.

"דע כי בזרם האור החשמלי הזה העובר תוך חוטי הנחושת הסובבים בכל כותלי הבית, שמדליקים בו. כל התולדה של האור הזה הנמצאת בתוך החוטים אינה נעשית ע"י בעל הבית המדליק, כי מאין לו ההכנה להוציא האור בנגיעת אצבעו ולהדליק עשרה נרות בפעם אחת, האם מעשה כשפים הוא זה? ומה עשה ומה הכין והזמין להמצאת האור הלזה?!"

הוא מעמיד את פעולת האדם כמעשה פסיבי: "מה עשה והכין והזמין להמצאת האור?!", זאת בניגוד למקרים הקלאסיים של הדלקת האש ביו"ט שם פעולת האדם בהמצאת האש משמעותית יותר, אולם במעשה הדלקת החשמל, פעולת האדם קלושה יותר ואין במעשהו משום נולד או מוליד, אלא רק פעולה שמסירה את המונע מהחשמל להתקיים, ומרכז הכובד בהולדת האור הוא בתחנות הכוח (בתי הפאבריק) ולא באדם.

"אכן דע כי זאת מלאכת הפאבריק הגדולה של אור האלקטריק אשר בתוך העיר במקום החרושת המעשה לחוכמה זאת, ושם בבית הפאבריק נעשת כל ההכנה להמצאת הזרם הליקטריק הדולק ומאיר. ומאש שהמציאה בבית הפבריק היא שולחת קווים לכל הבתים והחצרות החפצים להשתמש באור הזה. ובעת שהפבליק נחה ממלאכתה, לא ימצא עוד אור בחוטים האלה, וגם בהניעה הכפתור אחור וקדם.

א"כ האדם המדליק את ביתו ביו"ט הוא לא הוליד דבר, כי האור מוכן הוא בתוך החוטים ונגיעת האדם בכדי להדליק, הוא ממש כמו להסיר מכסה החלון המונע אור החמה מלהיכנס לבית".

בתשובתו זו מביא הרב שלש הוכחות לשיטתו:

א. האור קיים כבר בתוך החוטים, ולכן אין בנגיעת האדם יכולת ליצור את החשמל אלא היא רק מסירה את המונע, ומאפשרת לאור לזרום החוצה.

ב. "בעת שהזרם כבר נכנס בתוך החוטים, ע"י הפבריק, אפי הכפתור סגור עכ"ז סכנת מוות ב"מ היא לאדם לנגוע בידו ואפי בקצה מטהו... כי ח"ו ישרף האדם וימות כרגע - **וזה סיבת תוקף האש העזה והנוראה העוברת תוך החוטים של האלקטריק...** ולכן זו הוכחה שמהות האש כבר קיימת בתוך החוטים פנימה, ואין במעשה ההדלקה אלא נתינת אפשרות לאש (לאור) לצאת החוצה.

ג. "כמו שלא נסתפקת בעניין מאור הגאז אשר נתפשט בכל העולם ובו אנו מדליקים בכל עיתותי השנה וגם בלילי יו"ט ואין כאן ספק להקרא נולד, שהרי השבילין והצינורות של הגז מלאים הם מאוויר המאיר הזה, ורק כאשר נפתח את הברזא בנגיעה שנגיע אליו נר דולק ידליק כרגע אוויר גז, **ואין יתכן לקרוא לזה נולד והרי הוא מוכן מבעוד יום וכל היום, וכך באור האלקטריק אין כאן נולד ושניהם המצאה אחת.**" הרב בן שמעון משווה את צורת פעולת הגז, לזו של החשמל. לכן הוא אומר, בזה ששניהם קיימים ונמצאים בתוך החוטים והצינורות הפעולה של האדם רק נותנת להם את האפשרות לצאת לאוויר העולם ואין כאן הולדה כלל מצידו של האדם.

לאור ניתוחו זה הוא מגיע למסקנה: כי הדלקת אור החשמל ביו"ט מותרת. אולם לעניין כיבוי החשמל ביו"ט הוא אוסר לכבות ע"י ישראל, מחשש שמא יבואו לכבות את אור הנר⁸, ומסיים זאת בפסוק (שמות י כג): "ולכל בני ישראל היה אור במושבותם". אומנם יסוד פסיקתו של הרב בן שמעון נובע מתוך ניתוח המציאות ההלכתית של השימוש בחשמל, ולאור זאת הוא מסיק את מסקנותיו. אך כפי שיתבאר לנו בהמשך הדרך, אסכולת החולקים עליו, לא חלקה על היסודות ההלכתיים שהעמיד, אלא על ניתוח המציאות.

שו"ת 'מים חיים' - הרב יוסף משאש (חלק או"ח סימן צ).

הרב משאש בהיותו רב בתאלמסאן אשר באלג'יר (שנת תרצד), מתאר בתשובתו את הדו-שיח ההלכתי שנערך במרוקו:

"נדרשתי לאשר נשאלתי לחוות דעתי המעט, בעניין הדלקה וכיבוי למאור האלקרייסיטי בשבת ויו"ט, אשר רבו בו השמועות והדעות, זה אומר בכה וזה אומר בכה, ועל דעת אחת לא יסמוכו, ויש שמורים בו היתר גמור ונותנים טעם לפגם... ויש אוסרים מספק מחסרון דעתם ואך מקילים ע"י אמירה לנוכרי... ויש שנמנעים גם מזה, רק היוו תחבולה לכבותו ע"י קשירת מפתח הקוניטור בחוט או במשיחה... ועם מפתח צלצול השעון החוט נכרך עליו ומושך אצלו למטה מפתח הקוניטור ואז נכבים כל המאורות שבחצר.

"נסעתי לכמה מקומות וחקרתי הרבה עליו אצל פועליו ומנהליו והייתה תשובת כולם שווה לענין... כוח האלקטרו מגנטי אשר כוחו וטבעו נעלם מעיני כל חי, ועל ידי תנועת המכונה הגדולה יוצאת אש רוחנית חזקה ודקה וטהורה הנמשכת בכח המגנטי [אבן השואבת]

⁸ ועיין בשו"ת 'ישכיל עבדי' חלק ב או"ח, סימן י א"ק יב, שכתב שמתוך דבריו של הרב בן שמעון יוצא: שמעיקר הדין כיבוי החשמל ביו"ט מותר. מהטעם שנקט בו הרב וזה דומה למי שפורב מכסה החלון (וילון) שלא תכנס החמה לבית. אותו הדבר קיים גם באור האלקטריק שע"י סגירת הכפתור אין כאן אלא מניעה לאור מלהכנס ולא העדר אור. אולם הרב בן שמעון אסר מחשש לגזירה משום שאר נרות. ומסיים בעל הישכיל עבדי שיש כח בידם של חז"ל בכל דור ודור לדמות מילתא למילתא- ולגזור ואין כאן גזירה לגזירה אלא כולו חדא גזירה הם.

ומתערבת תוך חלקי החוטים המשוכים מהמכונה בכל העיר... עד שמגעת לתוך גביעי המאור...".

מסקנתו של הרב משאש הינה⁹, להתיר את השימוש בחשמל ביו"ט, וזאת משני טעמים עיקריים¹⁰.

א. הדלקת החשמל ביו"ט, דומה למכשירין שאי אפשר לעשותם מערב יו"ט, והוא הביא ראיה לדבר מדברי הגאון החיד"א - (רבי חיים דוד אזולאי בספרו 'ברכת יוסף') שאם לא היה יכול להוציא אש מערב יו"ט, כגון: אדם שהיה במאסר, או אדם שהיה במדבר, מותר להוציאו ביו"ט.

ב. אין הדלקת החשמל ביו"ט דומה למוציא אש מהעצים, שמוציא יש מאין והרי זה נולד. משא"כ באור האלקטריק שהאור כבר מצוי במכונתו, וה"ז דומה לנופח בפיו, או מניף בידו על הגחלת ועושה שלהבת ומדליק ממנה פתילה דשרי.

מסקנותיו של הרב משאש, דומה במידה מסוימת למסקנותיו של הרב בן שמעון. שניהם רואים במערכת החשמל כמקור שהוא מוכן כבר, והדלקת האדם רק מגלה את המוכן ומוציאה אותו לפועל. לכן אין זה דומה לנולד ביו"ט. אולם בעניין כיבוי האור חולק הרב משאש על הרב בן שמעון ומתיר אף לכבות את האור.

שו"ת 'פרחי כהונה' - הרב מסעוד הכהן (חלק או"ח סימן טז עמוד יט):
הרב מסעוד הכהן, בעל שו"ת 'פרחי כהונה', כיהן כראב"ד בעיר כאזבלאנקא שבמרוקו, בשנת תש"ב, וכך הוא כותב:

"לאחר החקירה שחקרנו בעסק האלקטריק מצאנו וראינו... שהאלקטריק אשר האש מצויה בו תמיד ממכונתו ונמשכת אחר החוטים של ברזל הנמשכים ממנה, אל מקום אשר יפנה החוט אשר אחריו ילך האש, ורק ע"י המפתח הפותח והסוגר אשר קבוע בחוטים בכל הבתים... שפעולת המפתח הוא להיות מפריד בין שני החוטים הקבועים בו אשר יתלכדו ומהם תצא אורה אל האמפון... אבל לעולם האש היא מצויה בחוטים אף אם יהיו נפרדים - א"כ נמצא שמא שפוחת המפתח ביו"ט ונדלק האמפון (מנורה) ע"י שמחברים החוטים, אינו אלא כמדליק פתילה מגחלת שמצוי בה אש והאור נתלה בה ואין כאן חשש נולד".

הרב מסעוד הכהן מסיים את תשובתו, שאכן לאחר שהוא חקר את הדברים הללו והגיע לידי מסקנה - בא לידי השו"ת של הרב בן שמעון 'ומצור דבש' וראה שאכן כך הוא הדבר. לסיכום. נמצא א"כ, ששיטת חלק מהפוסקים הספרדיים הראשונים שחיו בצפון אפריקה היא: להתיר את השימוש בחשמל ביו"ט מאחר ואין כאן שום חשש לנולד, אלא רק כמוציא דבר שקיים כבר אל הפועל.

שו"ת 'ממזרח שמש' - הרב שלום משאש (שו"ת 'שמש ומגן' חלק או"ח סימן נח עמוד צח):

⁹ הרב משאש, מתאר שפשט המנהג במרוקו להקל ולהדליק את אור החשמל גם ביו"ט, ולכן מטרתו בעניין הזה לחקור בעניין ולדעת אם המנהג הוא מנהג נכון (שם מה עמוד ב עמודה שמאל).

¹⁰ שם, עמוד מה: - מו.

הרב שלום משאש, בספרו הנ"ל עונה לשאלה, בדבר הדלקת אור החשמל ביו"ט: "בעניין הדלקת החשמל ביו"ט, היינו נוהגים במרוקו להתיר בזה, ועוף לא צווח, רק היינו זהירים שלא לכבות, דהוי שבות דשבות. מדאור' רק כיבוי פחמים אסור ורק מדרב' אסור, וע"י גוי הוי שבות דשבות ובמקום מצווה של עונג יו"ט, כי אין יכולים לישן כל זמן שהאור הגדול הזה דלוק בבית. אבל הדלקה מתיריו. בעלותי ארצה ראיתי מחמירים בזה, וחושבים זה לאיסור נולד. שהרי חוט אחד הוא כבר דולק, ובהזזת הכפתור הוא מחבר החוט הכבוי עם הדולק, ונמשך בו החשמל, והווי ממש כמדליק נר מנר, וכן סברת הרבה פוסקים.

והראש"ל הגרע"י שליט"א הביא סברת האוסרים והמתירים והעלה לאסור. ואני זוכר שראיתי באיזה מחברת משמו שאין למחות ביד המקילים, ולא מצאתי אותה כעת¹¹. ואני אומר שכן האמת וכמה פעמים שעלינו ביו"ט כמה קומות במדרגות חשוכות, ונפל הא' או הב' לולי ה' שהיה להם. והורתי להדליק במקום צורך גדול כזה, ויש להם על מה שיסמוכו, אבל זולת זה אני מחמיר על עצמי!"

מתוך תשובתו של הרב משאש, אנו רואים דבר מפתיע ביותר, הרב משאש מביא את שיטת הפוסקים המתירים להדליק חשמל ביו"ט, ולא זו אלא שהרב משאש אומר שאכן כך היה המנהג במרוקו, ולא העיר על כך אף פוסק 'ועוף לא צווח'. אולם בסיום תשובתו הרב משאש מסווג את ההיתר הנ"ל ואומר: שרק במקום צורך גדול יש להתיר, ולא זו אלא שהרב אומר שהוא מחמיר על עצמו לא הדליק את האור כלל וכלל.

ניתן אולי לתת טעם וסברא, לשינוי במגמתו של הרב משאש לאור המכתב ששלח הרב בשעה שהיה בעיר תלמסאן לדודו הרב יוסף משאש, אומנם המכתב עסק בעניין 'כיבוי החשמל ביו"ט' שלדעת הרב יוסף משאש מותר לכבותו¹², אולם פסק זה היה קשה לרב שלום שכיהן באותם שנים כרב צעיר. הרב שלום כתב לדודו כי בני הקהילה מזלזלים ומכבים את האור ולדעתו אין היתר ברור לדבר ואדרבה הדבר עלול להוות מכשול בשבת (שו"ת 'תבואות שמש' חלק א"י סימן כז עמוד נט):

"דכל ההמון אין יודעים שום הפרש בכיבוי בין יו"ט לשבת ואתו לכבות גם בשבת בידיים, דסברי דמה שהתירו לאו משום יו"ט לבד אלא מטעם שאין לו דין כיבוי כלל, כמו שיש הרבה טועים בזה, וא"כ ראוי לגזור ולסלק להם הטעות ולא לגרום ולחזק הדברים, והרבה פעמים מצינו בגמ' גזירה יו"ט אטו שבת, כ"ש שכבר כתבתי שמדינא אסור..."

סברא נוספת, ניתן אולי ללמוד מתוך תשובתו של הרב לעיל (בשו"ת 'שמש ומגן') שכאשר הוא הגיע לארץ הוא ראה שהרבה מהעם נוהגים בשיטת הרב עובדיה יוסף ונוקטים לחומרא, אמנם יש להם בעיה בזה שהם חושבים שהדבר אסור, אולם בהחלט הרב משאש רואה בזה שהם לא מדליקים את החשמל ביו"ט כמגמה ברוכה. בשונה מהמגמה שהוא ראה במרוקו, שאומנם הם היו מדליקים את החשמל בהיתר, אולם הם כיבו את החשמל

¹¹ זה אכן מופיע בביבוע אומר' חלק ב סימן כו.

¹² סוגית כיבוי האור ביו"ט היא רחבת היקף ולכן לא רציתי לעסוק בכך במאמר זה, ובהחלט ראויה היא לקבל את המשקל הראוי לה.

באיסור. ולכן המגמה שנפוצה כאן בישראל היא מגמה ברוכה, ויש מקום לחזק אותה ולא לצאת כנגדה.

שו"ת 'יחווה דעת' - הרב יצחק חזן ('יחווה דעת' סימן לו עמוד לד):
חיזוק לטענה זו ניתן להביא מתשובתו של ידיד נפשו של הרב משאש עוד ממרוקו - הרב יצחק חזן¹³. הרב חזן דן בספרו בשאלה האם מותר להדליק את אור החשמל, במקום הצורך:

"והנה מה ש"כ שכבר נוהגים לאיסור נר' דאין זה אלא מצד החומרא, אבל מדינא -הלא ראינו דדעת רבים וגדולים להתיר, וא"א לדחות את דבריהם המוסברים מקמי דברי אלא החולקים עליהם, ואותם שנוהגים עדיין להקל יש להם על מי שיסמכו, אומנם הרוצה לצאת ידי שמיים יש להיזהר ולחוש לדעת האוסרים... ולע"ד נר' שבמקום שיש צורך בדבר ולא הייתה לו אפשרות להשאירו דלוק מאתמול... דיש להתיר".

הרב חזן נוקט באותו קו שנקט בו הרב משאש שהדלקת האור ביו"ט מותרת מדינא, אולם כיוון שיכול לצאת מהדין הזה מספר תקלות, לכן יש לאסור ולהחמיר לכל ירא ה' שלא להדליק את אור החשמל, אלא רק במקום צורך גדול.¹⁴

שיטת האוסרים

ישנם פוסקים רבים שאסרו את הדלקת החשמל ביו"ט אשכנזים וספרדיים כאחד¹⁵. אולם ברצוני לעסוק במאמר זה בעיקר בשיטתו של הרב עובדיה יוסף המשמש גורם הלכתי המסכם את רוב השיטות.

הרב עובדיה יוסף

הרב עובדיה עוסק בסוגיה זו בשני מקומות שונים, בשו"ת 'יביע אומר' (חלק ב או"ח סימן כו), וכן בשו"ת 'יחווה דעת', חלק א.

בתחילה מביא הגר"ע יוסף את שיטתם של הרבנים הפוסקים להיתר:

"ומעתה נשוב לנ"ד, כי הנה ראיתי להרה"ג מרא דאתרין מהר"א בן שמעון ז"ל, בשו"ת 'ומצור דבש' (סימן י) שהאריך הרחיב להתיר הדלקת נר החשמל ביו"ט, וקוטב דבריו יסובו על נקודה אחת כי

¹³ הרב חזן נולד בכפר למנצוריא שבחבל דרעא (נגב מרוקו) והוסמך לרבנות בניסן ת"ש, ולאחר מכאן החל לשמש ברבנות במקום הולדתו, בסיוון תש"ח עבר לגור בעיר קזבלנקה והוסמך לדינות ע"י הרב שאול אבן דן רבה הראשי של מרוקו, ונתמנה לרב בעיר אגדיר, וכיהן כחבר בית הדין הרבני בקזבלנקה יחד עם הרב שלום משאש והרב משה מלכה, עלה לא"י באב תשכ"ז, ושימש כחבר בית הדין הרבני בחיפה.

¹⁴ פוסק חשוב נוסף שמתיר הדלקת החשמל ביו"ט הוא הרב דוד חיים שלוש בשו"ת 'שערי חמדה' (שאלה ה). תשובתו של הרב שלוש דורשת התיחסות מרובה אך מפאת קוצר הזמן לא כללתי את תשובתו בהרחבה

¹⁵ הרב עובדיה יוסף מציין בחיבורו הפניית לפוסקים רבים האוסרים, וכאן נציין רק מספר מצומצם של המרכזיים בחבורה: הרב חיים עוזר (שו"ת 'אחיעזר' ח"ג סימן י), רש"י אורבך ('מאורי האש' רפ"א), הרב אליעזר ולנדברג (שו"ת 'ציץ אליעזר' ח"א סימן כ פרק ו), רבי עובדיה הדאיה (שו"ת 'ישכיל עבדי' חלק ב או"ח סימן י, וכן בחלק ד סימן כז). ועיין בדברי הרב עוזיאל (שו"ת 'משפטי עוזיאל' חלק א סימן יט).

האור מוכן הוא בתוך חוטי החשמל. והאש אשר בתוכם מצויה היא ומוכנת, ואין בזה משום מוליד אור כלל. כי בתחנת החשמל ממציאים את האש ועיי החוטים החשמליים נזרם החשמל מבית החרושת. ע"ש באורך. ומצאתי לו חבר בשו"ת אבן יקרה ח"ג (סימן קסח), שג"כ כי להתיר הדלקת החשמל ביו"ט, מפני שאש מצויה היא וכו'. ע"ש. וכן ראיתי להרה"ג הראש"ל מהרב"צ עוזיאל [ז"ל] בשו"ת משפטי עוזיאל ח"א (סימן יט), בדס"ז ע"ב, שג"כ כתב שאין כאן הולדת אור, רק שמושך (עיי הנעת הכפתור) את זרם ההארה הנמשכת ונאחזת בחוטים הדקים שבמנורה, ואין זה אלא מבעיר מאש מצויה, שהיא נמצאת ועומדת מקודם, ונגלית בהסרת המעצור. ע"כ. נמצא שכל האחרונים הנ"ל הולכים בשיטה אחת, במותב תלתא כחדא, כי אור החשמל נמצא בחוטים החשמליים, ואש מצויה היא, ואין כאן הולדת אור.

לאחר מכאן מביא הגר"ע יוסף, פוסקים רבים האוסרים (נציין כאן שתי מקורות מתוך אוסף האוסרים).

בשו"ת 'קרון לדוד' (סימן קמד) הביא דברי ה' אבן יקרה' הנ"ל, וכתב עליו, שמדבריו של ברבי ניכר שאינו בקי במלאכת האלקטריק /החשמל/, כי לא כאשר חשב שיש שם אש אשר הולך למרחקים ע"י חוטי המתכת, כי אין שם אש כלל במקום שנתהווה כח האלקטריק. וכו'. ורק ע"י שנפגשים ב' החוטים החיובי והשלילי בהנעת הכפתור נעשית הולדת האש. ע"ש.

הרה"ג המפורסם רא"י וולדינברג בשו"ת 'ציץ אליעזר' (ח"א סימן כ פ"ו), האריך בדברים של טעם לדחות דברי הרה"ג ר"א בן שמעון בספרו 'ומצור דבש' הנ"ל, וביאר כי מ"ש בספר 'ומצור דבש' שתולדת האור הזה נמצא כבר בתוך חוטי המתכת וכו', אינו נכון, אלא שבחוטים הללו נמצא רק הזרם האלקטרי /החשמל/, שאפשר להשתמש בו גם לכה מניע ועוד, החמימות עד כדי התהוות אור בהזרם נעשה רק בעברו במעבר הצר של החוטים הדקים שבזכוכית וכו', וזה נעשה ע"י לחיצת הכפתור וחיבור החוטים, ולפני כן אין שם עדיין אש כלל, כי אם זרם של חומר היולי. וכו'."

הגר"ע יוסף מסתמך בפסקו בעיקר על ניתוח המציאות כפי שמנתח אותה בעל ה'ציץ אליעזר' (חלק א סימן כ פרק ו):

"הגינירטור הזה מסתובב מסביב לברזל, והברזל נמצא באמצע, ועל ידו נוצר כח מגינטי /מגנטי/ בתוך הברזל. הברזל הזה מחובר לחוטים, והכח הזה עובר וזורם לתוך החוטים, ויוצא שהגינירטור הוא היוצר והברזל הוא המקבל ואך אם נשבת כמעט קט את הזרם העלעקטרי מבלי תת לו מעבר, יחדל גם הכח המאגנטי כרגע, והברזל - אם רך הוא - ישוב להיות כבראשונה. ואותו הדבר גם באור החשמל שברכבות ומכוניות הכל זורם ובא מבקבוקי מטעני - החשמל הנמצאים שם. הממולאים ממקורי החשמל. ועיין עוד להלן בדברינו בפרק זה מה שיבואר שכשחוט אחד נפסק מהחוט השני

אובד החוט את כח עלעקטריותו. ובהחברם יחד אזי קם לתחיה כח העלעקטריות ע"י ב' כחות החוטים.

וא"כ נדחו כל דברי הגאון המהרש"ם בזה, כי המציאות מראה שאין מטבע הדברים כן, אלא ההבערה היא הבערה אמיתית הבאה ונוצרת מהגינרטור היוצר את החשמל ע"י פגיעה ושפשוף של שני מיני חמרים, ומהחיבור של ב' מיני החוטים הגורמים להפעלת הזרם, והזרם דוחק א"ע לתוך הזכוכית ויוצא המאורות. שהוא לאמיתו אש ממש, וכן הכיבוי שהוא הפסקת החוטים זה מזה נקרא בזה גורם לכיבוי אמיתי, שהזרם הפועל נפסק מהחוטים [באין לו החיבור למעבה האדמה] וכח האש"י נפסק מהם, והיו חוטי הברזל כאשר היו בראשונה לפני שנכנס בהם הזרם, אלא מכיון שהם נשארים עוד מחוברים מצד אחד לכן בהתחברם גם עם הצד השני אל מעבה האדמה תיקף ומיד בין רגע יתחילו שוב לפעול את פעולתם.

ונקח לנו לדוגמא המנורה הידית עם חוטיה. שזה ברור שלפני שמחברים מזלגה לחיבור - קיר (לקונטקט) אין בה שום זרם ושם כח אש"י, והיא מסוגלת רק לקבל אל תוכה הזרם ולתת לו מעבר בהיות בקרבה שתי סוגי החוטים, חוט הפזה וחוט האפס, ורק כאשר מכניסים המזלג לחיבור - קיר, המזלג מחבר חוטים אלה של המנורה הידית לחוטי הפזה והאפס המחברים וע"י מקבלים מגע ישר אל מקור הויית הזרם והזרם נכנס דרך חוט הפזה ועובר דרך המנורה שיוצר שם האור - וחוזר דרך חוט האפס. ואותו הדבר הוא גם כשאנו מפסיקים חוטי - הקיר עצמם ע"י הכפתור [או חוזרים ומחברים ע"י הכפתור] הן שאנו מפסיקים חוט הפזה, או חוט האפס [בדבר ב' החוטים עיין עוד להלן בדברינו] אזי אין הזרם העלקטרי פועל שם והחוטים שבים להיות כמו שהיו לפני שנכנס בהם הזרם. כ"ז שלא בא החיבור ומחברם שוב. וכנ"ל."

ולכן מסיים הגר"ע יוסף ופוסק, כי יש לאסור את הדלקת החשמל ביו"ט:

"ניהדר אנפין לני"ד, שמכיון שנתבאר בשם האחרונים, גדולי המחברים שבדורותינו, שאין האש נמצא בחוטי החשמל, ואין שם אלא זרם וכח בעלמא, ממילא שפיר חשיב מוליד, ואסור להדליק החשמל ביו"ט."

הרב עובדיה מציין כי הסבר המציאות שקבעו הפוסקים שהתירו, נובע מניתוח שגוי, ומאי הבנה במהות החשמל. מאחר והחשמל לא קיים בפועל בתוך החוטים הנמצאים בקיר, אלא הזרם האלקטרי. ולכן בשעה שאדם לוחץ על מתג החשמל בשבת, הוא יוצר מציאות חדשה האסורה משום מוליד¹⁶, ולכן פסיקתם של הרבנים המתירים נדחת¹⁷. מעניין לראות את הדרכתו של הגר"ע יוסף לאותם המחזיקים במנהג:

¹⁶ רמב"ם הלכות יו"ט פרק ד הלכה א.

¹⁷ וביביע אומרי שם, התייחס לאותם אלו שנוהגים כדעת המתירים: "אע"פ שהעיקר להחמיר בזה, נראה שבמקום שנהגו אין למחות בהם בחזקה. ומ"מ אני מורה ובא לכל יודעי ספר החרדים לדבר ה', וביחוד אל החברים המקשיבים לקולי, שאין להקל בזה, ובפרט שאין בזה צורך כ"כ"

"ועי' בפר"ח (דיני מנהגי איסור סי' תצו, ד"ה עשירי), שאם המנהג נגד ההלכה, אפילו באיסור דרבנן יש לבטל המנהג... כי נהגו במקום איסורא מי שבקינן להו... וע"ע בסי' 'מקראי קודשי' (דקצ"ח ע"א).
אכן כבר הוכיח במישור הפר"ח (שם) שכן דעת הריב"ש, שאפילו באיסור דרבנן מבטלינן מנהגא".

סיכום

לאור הדברים שראינו במאמר זה על מציאות החשמל בהיבט ההלכתי, והיותו תחום חדש יחסית בסרגל ההיסטוריה ההלכתית, אנו יכולים לראות את ההבדלים הקיימים בקרב פוסקי ההלכה.

בתחילת דרכה של ההיסטוריה ההלכתית של החשמל, מצאנו פוסקים שהתירו את הדלקת החשמל ביו"ט. אולם מנגד עמדו מספר רב של פוסקי הלכה שאסרו אותו. אמנם לאחר שבחנו את שיטות הפוסקים, ראינו, שאין מחלוקת בין השיטות מבחינת יסודות ההלכה, אלא שהם חולקים על ניתוח המציאות של החשמל.

אולם גם לשיטות שנקטו בתחילה כשיטות המתירות, כיום שיטתם היא לאסור. ניתן בהחלט להניח שלמרות שהם פוסקים כמו השיטות המתירות, אולם במקום בו ההיתר יוכל להביא למציאות שתגרור בעיות אחרות שיגרמו לחילול המועד [כיבוי החשמל, הדלקת מכשירי חשמל בעיתיים שיגרמו להפחתת מכבוד המועד] ולכן במציאות בה העולם הדתי יכול להינזק מכך, גם למתירים הדבר אסור.

